

academici als Lodewijk Meyer en Spinoza trokken. Verbeeks boek is een *must* voor iedereen die belangstelling heeft voor het begin van deze ontwikkeling.

E. O. G. Haitsma Mulier

J. N. Gerstner, *The thousand generation covenant. Dutch reformed covenant theology and group identity in colonial South Africa, 1652-1814* (Dissertatie Chicago 1985, Studies in the history of christian thought XLIV; Leiden-New York-Kopenhagen-Keulen: E. J. Brill, 1991, xi + 280 blz., f135,-, ISBN 90 04 09361 3, ISSN 0081-8607).

Het zal wel een aanvechtbare methode zijn, maar soms lees ik een boek na kennisneming van de inhoudsopgave van achteren af, beginnend met de opgave van geraadpleegde bronnen en literatuur. Dat was in dit geval geen hoopgevende start. Het was niet zonder meer de schuld van de onbedrukte blankheid van de tweede pagina van de bibliografie (264, evenals 245 ervoor) en van de merkwaardigheid, dat archivale bronnen en primaire literatuur zonder onderscheid dooreen gemengd worden vermeld. Bron van teleurstelling was vooral de hoeveelheid merkwaardigheden die de wel bedrukte bladzijden 263 en 265-273 opleverden. Foute spellingen van persoonsnamen bijvoorbeeld als Bastignius (Bastingius), de Graff (de Graaf), Jeffrys (Jeffreys), Van Paddenberg naast van Paddenburg (op dezelfde regel!), Stavorinius (Stavorinus), 's Gravenhague en H. A. T. Jeenk Willink. Raadsels ook als 'Mislukete Bemind Deling' (waarmee een Mislukte Bemiddeling bedoeld lijkt), een 'Biographical Lexican van Nederlandsche Godgeleerden' en het ongeweten succes van de *Christelijke Encyclopedie*, die naast een ongedateerde eerste druk ook nog edities uit 1958, 1959 en 1960 blijkt te kennen. Alleen al de eerste bladzijde van de bibliografie telt tenminste vijftien van dit soort fouten. Dat geeft weinig vertrouwen in de accuratesse van de auteur en van zijn kennis van het Nederlands.

Accuratesse en kennis van het Nederlands zijn wel voorwaarden om een onderwerp als de herkomst van de apartheidsideologie te kunnen bestuderen. Het is een historiografisch ruim betreden veld, waar gewoonlijk veel nadruk wordt gelegd op negentiende-eeuwse, Kuyperiaanse neo-calvinistische concepties als soevereiniteit in eigen kring, Christelijk-nationaal en dergelijke. Gerstner is van mening dat het Afrikaner besef van een eigen identiteit en roeping al minstens twee eeuwen ouder is en voortvloeit uit een specifieke toepassing van de indertijd dominante Nederlandse reformatorische Verbondstheologie. Reeds in de achttiende eeuw onderscheidden de Afrikaners zich als een volk van beschaafde christenen, een Kaaps Sion, een nieuw Israel onder het Zuiderkruis, van de omringende, gekleurde en heidense bevolking.

Van de geschiedenis der Verbondstheologie blijkt Gerstner veel beter op de hoogte dan de eerste kennismaking met zijn boek deed vrezen. Hij beschrijft de hoofdlijn ervan, inclusief allerlei variaties en veranderingen die in de loop der eeuwen zijn voorgekomen. Hij laat ook de samenhang zien met andere elementen uit de dogmenhistorie, zoals de strijd tussen voetianen en coccejanen en het denken van de Nadere Reformatie. Het resultaat is een theologie, aldus Gerstner, die de kring der christenen beperkt houdt tot de gelovigen en hun kinderen (tot in het duizendste geslacht weliswaar, maar alleen via de zuivere bloedband). Volgens Gerstner domineerde die Verbondstheologie ook aan de Kaap. Er zijn weliswaar weinig en elkaar dan ook nog gewoonlijk tegensprekende gegevens over de godsdienstige opvattingen aan de Kaap in de zeventiende en achttiende eeuw, maar Gerstner plaatst die in de door hem geschetste Hollandse achtergrond, waardoor die moeizame gegevens helder gaan spreken. Niet alleen overheerste dus aan de Kaap de Hollandse Verbondstheologie, ze leefde er ook echt in de harten en hoofden der kolonisten-Afrikaners en stempelde hun handelen. Zo werden zij tot een groep, die eigen

identiteit onderstreepte en gelegen zag in het karakter van de groep als beschaafde, geroepen en uitverkoren christenen temidden van een ontaard en heidens geheel aan slaven, Khoikhoi en Kaffers.

Gerstner heeft een interessant boek geschreven, dat een aantal historische feiten en ontwikkelingen helder beschrijft en intelligent verklaart. Een boek desalniettemin, dat op zoveel onbewezen of onjuiste premissen is gebaseerd, dat het althans mij bepaald niet kan overtuigen. Het overschat mijns inziens de rol van kerk en theologie, van ideologie in het algemeen, als achtergrond en drijfveer van het apartheidbeleid. Het overschat niet minder de invloed van de theologie op de maatschappij, respectievelijk omgekeerd van de theologie als rationalisering van de maatschappelijke verhoudingen. Methodisch bezwaarlijk om te volgen is de vooronderstelling, dat er continuïteit in inhoud en betekenis van theologische opvattingen en praktijken gedurende eeuwen zou zijn. Voorts lijkt de historische bewijsvoering voor de stelling, dat de Kaapse religieuze praktijk tegen de achtergrond van de Hollandse Verbondstheologie gelezen moet worden, zwak. Gerstners denkwijze is dogmatisch, niet historisch als hij (32) bijvoorbeeld vanuit de kerkelijke voorschriften concludeert tot een algemene bekendheid onder de Kapenaars met de Heidelbergse Catechismus, en dus met de gedachte dat de doop jonggestorven kinderen het heil garandeert. Maar als het Verbond automatisch de zaligmaking van de kinderen der gelovigen impliceert, dan—aldus Gerstner—is de veronderstelling niet al te gewaagd, dat men er ook de grondslag voor een vanzelfsprekende zaligmaking van volwassenen in begint te zien. En dat men dus dientengevolge en dienovereenkomstig zichzelf als de uitverkoren groep begint te zien en anderen uitgesloten acht en uitgesloten houdt. Van zulke gedachtengangen die met wat losse eindjes historie een stukje theorie en vrij wat logica historische realiteiten creëren, zit dit boek vol. Daarbij komt dat de auteur soms vreemde sprongen maakt. Zo interpreteert hij (217) een notitie van Adam Tas uit 1705 op moeilijk volgbare wijze. Tas schreef, dat de predikant zijn gemeenteleden ten avondmaal nodigde. Dat werkwoord, aldus Gerstner, 'implies that everyone is fit and no examination is needed, quite different from the original 'comfort and admonish'', voorgeschreven door de Dordtse synode. Maar Gerstner verwacht hier de zogenoemde voorbereidingspreek met de huisbezoekronde, die inderdaad diende om de mensen tot deelname aan de avondmaalsviering te nodigen (respectievelijk hen wegens zondige levenshouding daarvan juist af te houden). Dat nodigen is de gebruikelijke term. Het hield ook meer in dan alleen maar een uitnodiging: een oproep tot zelfbeproeving en voorbereiding. Dat blijkt trouwens ook uit het dagboek van Tas, die immers vertelt dat dominee Beck (die vergezeld werd door ouderling Grevenbroek) een 'aanspraak' hield, zij het dan 'vrij wat korter als voor deesen'. Dit citaat laat tevens zien, dat Beck, anders dan Gerstner suggereert, niet altijd een bediende met schriftelijke uitnodigingen rondzond, en ook, dat de ouderlingen wel degelijk in de huisbezoekronde voor de avondmaalsviering participeerden. Het voorgaande is op zich maar een incident. Het bevestigt echter de indruk, dat Gerstner met name in zijn historische bewijsvoering weinig accuraat is. En die is toch bepalend voor de stelling, dat het zelfbesef van de Afrikaner Boeren in de late achttiende eeuw onder invloed van specifieke theologische opvattingen specifieke gevoelens van uitverkorenheid koesterden.

G.J. Schutte

P. J. Buijnsters, *Justus van Effen (1684-1735). Leven en werk* (Utrecht: HES, 1992, 445 blz., f159,-, ISBN 90 6194058 3).

Weinig auteurs dragen zoveel aan onze feitelijke kennis omtrent het intellectuele leven in de